

AMMELDELSE

**Jørgen Elm Larsen,
Jens Lind og Iver
Hornemann Møller
(red.):**

***Kontinuitet og
Forandring -
kontinuiteter og
forandringer i
samfundets
differentierings- og
integrationsformer.***

**København:
Samfundslitteratur,
2000.**

Den nye antologi fra Center for Social Integration og Differentiering ved Handelshøjskolen i København (CID) indeholder en introduktion og fem artikler. Introduktionen, der er udarbejdet af Jørgen Elm Larsen og Iver Hornemann Møller leder os gennem en diskussion af, hvordan vi skal forholde os til de mange forsøg på at navngive den tid, vi lever i. Jørgen Elm Larsen, Nils Mortensen og Catharina Juul Kristensen rejser i hver deres artikel en række begrebsmæssige og teoretiske diskussioner i relation til inklusion/eksklusion, integration/differentiering og marginalisering. I den mere empiriske afdeling finder vi Anette Borchorst og Jørgen Elm Larsen med en artikel om enlige mødre som velfærdsstatens kritiske målestok og endelig Iver Hornemann Møller og Jens Lind med nogle kritiske kommentarer til diskussionen om arbejdsmarkedet under forandring.

Bogen placerer sig midt i diskussionen om konstruktivisme og realisme - ikke explicit, men implicit. Bogen

spænder vidt i sin tænkning. På den ene side har vi Elm Larsens understregning af, at "markeder også er sociale konstruktioner, der er formet af kulturelle og sociale traditioner og fællesskabsformer" (s. 43). På den anden side har vi Hornemann Møller og Linds påpejning af, at de gode intentioner i diverse regeringsoplæg og EU-oplæg ikke virker efter deres hensigter. Bogen rejser således på indirekte vis spørgsmålet om, i hvilken udstrækning, vi kan forstå den sociale virkelighed som sociale konstruktioner. Kan vi konstruere os til det gode arbejde og det gode arbejdsmarked?

Et af de gennemgående temaer i bogen er spørgsmålet om, hvorvidt der fortsat eksisterer klasser. Også her ser vi de to typer af tænkning slå igennem. Elm Larsen understreger, at "det er praksis, forstået som diskurser, sociale konstruktioner, repræsentationer, organisationer og handlinger, der afgør, om der eksisterer klasser, og hvilke klasser der eksisterer". Hornemann Møller og Lind påpeger, at „der i alle vesteuropæiske lande er foregået en udvidelse af den kapitalistiske produktionsmåde, karakteriseret ved lønarbejde og produktion af varer eller tjenesteydelser med profit for øje og til salg på markedet“. Den konstruktivistiske og den mere realistiske tænkning står over for hinanden. Diskussionen om, hvorvidt der fortsat eksisterer klasser føres i opposition til de teoretikere, som hævder klassernes død,

og det synes klart, at bogens forfattere er enige om, at der fortsat eksisterer klasser.

Et andet gennemgående tema er begrebsdannelsen omkring de sociale differentieringer, som ikke vedrører klasser. Her påpeger Mortensen, at der inden for sociologien eksisterer to begrebsfamilier. På den ene side har vi begrebsparret integration og differentiering, der synes mest velegnet til at belyse relationen mellem dele og helheder. På den anden side har vi begrebsparret inklusion og eksklusion, der synes mest velegnet til at belyse individers eller gruppers inddragelse i funktionssystemer, kulturelle livsformer etc. Med udgangspunkt i en luhmannsk tænkning gør Mortensen det klart, at vi ikke skal vælge mellem de to typer af begrebsfamilier eller søge enhedsbegreber inden for de to begrebsfamilier.

Overordnet må det slås fast, at det aktuelle samfunds høje kompleksitetsgrad og den samtidige plausibilitet af delvis modstridende synspunkter på spørgsmålet om differentiering og integration udelukker enhedskoncepter på dette område (s. 133).

Det må accepteres, at der er mange konkurrerende, supplerende, og endda modsigende muligheder for redegørelsen af inklusion/eksklusion i det aktuelle samfund (s. 129).

Hertil kunne man måske fremføre det synspunkt, at det vel til syvende og sidst er videnskabens opgave at reducere kompleksitet for derigennem at skabe overblik og sammenhæng.

I den mere empiriske ende af bogen rejses spørgsmålet om, hvor langt vi kommer med de gode viljer. Hornemann Møller og Lind rejser spørgsmålet om, hvorvidt der på grundlag af de gode viljer om at skabe „det udviklende arbejde“, „virksomhedernes sociale ansvar“ og „den tredje vej“ er sket ændringer i arbejdet og på arbejdsmarkedet. Deres konklusion synes at være, at der på trods af alle disse gode intentioner ikke er sket de store ændringer. Lønarbejdet er ikke under afvikling. Det er fortsat en hjørnesteen i arbejdsmarkedets måde at fungere på. I Danmark er lønarbejderes andel af den voksne befolkning stort set uændret gennem de sidste fire årtier. "Overskudsbe-

folkningen" har gennem tiderne varieret i størrelse, men det er forfatterens opfattelse, at den altid har været der, og i hvert fald under det nuværende samfundssystem altid vil være der, af den enkle grund, at samfundet har brug for en arbejdskraftsreserve. Konklusionen bliver, at de gode viljer har til formål at legitimere mere end at forandre.

Bogen er udgivet under titlen *Kontinuitet og Forandring*, og det synes klart, at verden ifølge forfatterne er præget af såvel kontinuitet som forandring, men at kontinuiteten når alt kommer til alt er mere dominerende end forandringen. Klasserne eksisterer stadig. Det samme gælder lønarbejdet og overskudsbefolkningen. Men hvori består så den forskningsmæssige udfordring? Den består tilsyneladende i den tiltagende kompleksitet på såvel det sociale som det diskursive niveau. Bogen bidrager med sit begrebsmæssige arbejde til denne øgede kompleksitet samtidig med at den forsøger at begribe den øgede kompleksitet. Måske forestår der et arbejde med at reducere den begrebsmæssige kompleksitet.

Lilli Zeuner
Socialforskningsinstituttet

Nils Bredsdorff:
*Diskursanalyser
og diskursteorier
– nogle overvejelser
over diskurs-
begrebet.*

Roskilde Universi-
tetsbibliotek,
2001 (136 s.)

Ian Hacking:
*The Social
Construction of
What?*

Cambridge Mass.:
Harvard
University Press,
1999 (261 s.)

Det ses ganske vist ikke umiddelbart af titlerne, men begge de to bøger handler alligevel om "socialkonstruktivisme". Titlen på Bredsdorffs bog er godt nok *diskursanalyser og diskursteorier*, men da han konstaterer, at "alle de samfundsvidenskabelige diskursanalytikere, jeg er stodt på, [er] konstruktivister" (Bredsdorff: 42), indeholder hans bog også en relativt indgående behandling af dette emne, og det er især dette aspekt, jeg vil trække frem.

Men der er flere træk, som motiverer en fælles anmeldelse. Begge vitaliserer den ellers temmelig skrantende genre, der består i omhyggelig og nærgående kritisk granskning af et teorifelt. Begge er åbne over for de teorier, der granskes, Hacking nok på den mest kongenielle måde, Bredsdorff mere polemisk i stilen. Begge frembringer interessante pointer ud fra så elementære kriterier som begrebsklarhed, kon-

sistens, refleksionsstade i forhold til tidligere positioner, dokumenterbarhed mv. Alt i alt træk, der nok kan vække anstød mod tidens takt og tone med dens overfladiske pænhed og uforpligtende cafépluralisme, men som gør bøgerne læseværdige og stimulerende. Ikke mindst gennem sammenstillingen af dem får man et godt, men nødvendigvis også flimrende indtryk af heterogenitet og brudflader i disse igangværende akademiske bevægelser.

En fornemmelse af flimmet får man ved at rejse et par terminologiske spørgsmål, som i sig selv er indikative for uklarheder i selve afgrænsningen og substansen af (social-) konstruktivisme. Nummer 1: "konstruktivisme" eller "konstruktionisme"? Begge termer anvendes om det samme, og kun få forfattere har forsøgt at fastlægge forskellige betydninger af de to termer. Hacking er en af dem, og han foreslår at bruge *constructionism* om "den nye type", som er dukket op med videnssociologisk inspiration inden for videnskabsstudier mv. i de seneste to-tre årtier (hvad der mere præcist er omfattet er dog svævende, jf. ndf.). Dette for at undgå forvekslinger med tidligere "constructivisms", hvoraf Hacking dog kun peger på konstruktivisme som grundlag for forståelse af matematik fra Russell og Whitehead i begyndelsen af 1900-tallet. Han kunne have tilføjet den russiske kunstretning fra nogenlunde samme periode, Piagets (lidt senere udformede) udviklings-

psykologi og Erlangerskolens matematiske teori fra 1960'erne, der også har lagt beslag på termen "konstruktivisme". (I øvrigt anvendes formen "*constructionalism*" også – af Nelson Goodman).

Bredsdorff berører kun dette problem i note 113, hvor han beslutter sig for, uanset Hackings forslag, at bruge termen konstruktivisme, da den synes mest udbredt i samfundsvidenskaber (til forskel fra humaniora). Søgninger, jeg selv har lavet i *Social Science Citation Index* og *Sociofile* peger i samme retning, og også at *constructivism* er anvendt relativt stigende i forhold til *constructionism*. Begge termer dukker op fra begyndelsen af 1980'erne – som indikator på, at der fra det tidspunkt er ved at blive tale om -ismer. Jeg vil her følge Bredsdorff praksis, og jeg tror ikke, der bliver indarbejdet nogen almen sondring. (Fx bruger Bruno Latour *constructivism*, Karin Knorr-Cetina *constructionism* om samme emner osv.).

Dernæst terminologiproblem nummer 2: "*social* konstruktion" eller blot "konstruktion". Hackings synspunkt er, at adjektivet eller præfikset „social“ egentlig er overflødig; hvis noget er konstrueret, må det nødvendigvis være socialt konstrueret (idet Hacking antager, at materielle objekter ikke konstrueres, hverken socialt eller på anden måde). Dette synspunkt er dog kontroversielt, idet andre, fx Bruno Latour, anfægter selve den ontologiske sondring mellem den sociale og den natur-

lige sfære, og af den grund dropper adjektivet. Atter andre bruger *social* til at udskille en sociologisk fra en individualpsykologisk eller transcendentalfilosofisk (fx fænomenologisk eller kantiansk) tilgang. Kant, "the great pioneer of construction" (Hacking: 41), kan kaldes konstruktivist, men næppe socialkonstruktivist. Dertil kommer eksempler på universel socialkonstruktivisme, der hævder, at alt, inklusive naturen, er socialt konstrueret, og hvor adjektivet bruges til at angive det sociales primat. Endelig findes de specifikke systemteoretiske former for konstruktivisme (Heinz von Foerster, Niklas Luhmann mfl.), som nogle forfattere sætter over for "sociologiske konstruktivister" (Bredsdorff: 41) og derfor ikke kalder "social". Min fornemmelse er imidlertid, at folkeviddet ikke bekymrer sig om disse sondringer, og anvender eller udelader adjektivet/præfikset "social" ret vilkårligt.

Hvordan så med den nærmere bestemmelse af, hvad socialkonstruktivisme er – afgrænsning og indhold? Allerede de terminologiske uklarheder har antydnet heterogeniteten og flossetheden. En "slap" og "sløset" brug af begreberne, en overdreven anvendelse af dem som signalord på grund af deres "trendyness" i "allehånde underdiscipliners markedsføringsforsøg" (Bredsdorff:44), eller "to summon up warm cosy feelings among sociologists of scientific knowledge" (Hacking, citeret af Bredsdorff:

47) slører kun yderligere betydningen. Vanskelighederne fremgår tydeligt af Hacking's forsøg på en definition, der både søger, på den ene side, at afgrænse sig fra de tidligere "konstruktivisme" (i matematik mv.) og på den anden side at indfange så meget som muligt af det, der i dag sejler under flaget socialkonstruktivisme:

Hence by *constructivism* (or social constructionism if we need, on occasion, to emphasize the social) I shall mean various sociological, historical, and philosophical projects that aim at displaying or analyzing actual, historically situated, social interactions or causal routes that led to, or were involved in, the coming into being or establishing of some present entity or fact (Hacking: 48).

Man skal tænke længe for at komme i tanker om positioner i moderne samfundsvidenskaber og -tænkning i det hele taget, som behøver at føle sig holdt ude her. Fx må al sociologi være inkluderet under definitionen, så vidt jeg kan se. Så måske er sagen (hvad visse modernitetskritikere vil tilslutte sig), at konstruktivisme (constructionism i Hacking's terminologi) i denne brede forstand blot er et nyt navn for modernisme?

Det er det nu alligevel nok ikke, viser det sig, hvis man begynder at se på, hvem og

hvad der i praksis medregnes. Inklusiviteten er snarere udtryk for uklarheder og uenigheder sammen med Hacking's økumeniske indstilling (dette til forskel fra Bredsdorff), når det angår afgrænsning. Hacking's adressater er dog i praksis især den videnssociologisk inspirerede socialkonstruktivisme inden for videnskabsstudier ("sociology of scientific knowledge", Latour, Woolgar, Knorr-Cetina, Pinch, Pickering mfl. I det følgende kaldet SSK-konstruktivisme) og inden for den angelsaksiske "social problems theory" – tradition med tråde til social interaktionisme, Goffman, labelling theory mv. (Holstein, Miller mfl. Han nævner selvsagt mange flere, herunder også Foucault, der mig bekendt i øvrigt aldrig selv har brugt betegnelsen).

Bredsdorff's fremgangsmåde er mere systematisk og encyklopædisk (i bogstavelig forstand – Bredsdorff har gjort det nyttige arbejde at gennemse et større antal encyklopædier og håndbøger), og derfor også bredere dækkende. Som referenceværk er hans bog faktisk bedre end Hacking's, som er mere essayistisk i sin form (flere af kapitlerne har været publiceret før). Bredsdorff medregner – som allerede nævnt – stor set hele mangfoldigheden af (samfundsvidenskabelige) diskursanalytikere, og han gør flere interessante observationer undervejs i afdækningen af diskursbegrebets historicitet, foranderlighed og mangearbede rødder, der især findes i humanistiske fag (mange

opslag fokuserer dog ahistorisk kun på Foucault). Hvad angår specielt samfundsvidenskabelige opslagsværker finder han, at ud af 25 "i snæver forstand samfundsvidenskabelige, almene opslagsværker, udgivet efter 1990" havde kun 17 et opslag på diskurs (med afledninger). Af disse var "2 intetsigende, glatte og i ordets dårlige forstand leksikalske opslag" og to beskæftigede sig udelukkende med Habermas (s. 19). Andre "hænger udiskuteret diskursbegrebet op på Foucault som founding father", og det fremgår, at der i øvrigt er meget varierende redegørelser.

Bredsdorff illustrerer også uenigheden i afgrænsninger på en slående måde ved at pege på de vidt forskellige fremstillinger, der gives i Hackings bog og en meget grundig tysk fremstilling, nemlig Stefan Jensens (Luhmann-orienterede) *Erkenntnis – Konstruktivismus – Systemtheorie* (1999); her er der knap "mere end een fælles reference (Kant) mellem de to, og masser af kontrære vinklinger" (Bredsdorff: 40). Dette efter at Bredsdorff lidt forinden har fremsat følgende - for nogen sikkert overraskende - påstand: "Berger og Luckmanns berømte værk *The Social Construction of Reality* er ikke en socialkonstruktivistisk bog i den betydning af ordet, som det har fået inden for de seneste 20 år, om end det nok er en af forudsætningerne for den aktuelle betydning" (Bredsdorff: 27; Hacking har som nævnt en bredere afgrænsning). Jeg vil hellere formulere

re det ved at sige, at der ikke er noget slægtskab mellem Berger og Luckmann og *dele* af det, der siden er benævnt socialkonstruktivism, for ikke at komme til at forudsætte for stor enighed om "den aktuelle betydning".

Hermed er vi kommet tilbage til jagten på en fællesnævner, hvad angår selve indholdet - hvad er denne "aktuelle betydning", som Bredsdorff påkalder? Hans indledende bud er, at det nye er knyttet til bestemte filosofiske antagelser, udtrykkende forskellige grader af tilslutning til subjektivisme, idealisme, kontingens og relativisme i erkendelsesteoretisk og ontologiske spørgsmål, emner som Berger og Luckmann nemlig afstod fra at beskæftige sig med (s. 28). Det sidste er jeg enig i, og med den anvendte, filosofisk (og ikke fx sociologisk) base-rede karakteristik af "socialkonstruktivism" har Bredsdorff også sagt, at der egentlig ikke er tale om en samfundsvidenskabeligt forankret strømning. Jeg er også helt enig i, at megen socialkonstruktivism ingen sociologiske eller samfundsvidenskabelige begreber, antagelser eller pointer indeholder.

Dette kan illustreres ved et blik på Latour og Woolgars trendsætter fra 1979: "Laboratory Life: The social construction of scientific facts". Hvis man her fjerner de meget højprofilerede epistemologiske og ontologiske påstande, bliver der kun trivialiteter tilbage. Bogen er blottet for sociologisk indsigt (hvilket også afspejles i referencerne), ligesom tilfældet

er i mange af de øvrige case-studier inden for social studies of science, og Latour har da også siden åbenhjertigt tilkendegivet, at han dengang - med sin baggrund i filosofi - ikke havde noget kendskab til sociologi; og siden da har han jo bevæget sig endnu mere væk fra sociologi, ligesom han har lagt afstand til selve betegnelsen "social construction". I et interview fra 1998 siger han således om vendingen „social construction“: „It was a word that I should never have used, but I did not know that at that time, because for me social construction meant nothing, except doing sociology“. (Se: An interview with Bruno Latour. *VEST*, vol. 11 (1), 1998: 62). Ser man efter i den sociologiske litteratur, kan man da heller ikke finde et eneste sociologisk begreb eller en eneste sociologisk antagelse fra den bog, der har aflejret sig siden den udkom i 1979.

Samtidig må man imidlertid være opmærksom på, at Bredsdorff med denne filosofisk baserede afgrænsningsstrategi udgrænser en del af det, andre vil sige falder ind under "den aktuelle betydning". Ser man således efter opslag om "social konstruktion" o.l. i nyere, generelle sociologiske håndbøger, leksika og tekstbøger, vil man se, at disse faktisk først og fremmest henviser til Berger og Luckmann, desuden til "social problems theory" - typen og af og til også til Foucault. Disse generelle værker henviser derimod stort set aldrig til SSK-konstruktivism (Latour, Woolgar, Knorr-Cetina mfl.), hvor

fra de filosofiske påstande bl.a. stammer, Bredsdorff bruger som afgrænsningskriterium. Det kunne i høj grad give anledning til at overveje, om termen efterhånden er så kompromitteret og flertydig, at det er bedre at vælge en anden.

Samme litteratursøgning, sammen med en søgning i SSCI med hensyn til, hvilke tidsskrifter der omtaler socialkonstruktivisme mv., støtter i øvrigt også et indtryk af, at der ikke er tale om nogen særlig udbredt strømning i sociologien på internationalt niveau – det er snarere inden for forskellige tværdisciplinære felter (SSK, konstruktivitet, planlægning mv.) og inden for humaniora, herunder filosofi – og måske mere også lokalt afgrænset.

Men lad os se lidt nærmere på behandlingen af de omtvistede filosofiske antagelser. Hacking er selv filosof, og han giver nok den i filosofisk henseende mest præcise og bedst perspektiverende fremstilling. Hans bog stiller jo spørgsmålet "construction of what?", og for at kredse sig ind på et svar, tager han sig den frihed at opdele universet i tre sfærer: 1) objekter (fx mennesker, sociale klasser, bjerge, quarker), 2) ideer (fx begreber, forestillinger, teorier) og 3) elevatorord (begreber, der hæver diskussionen til et metaplan eller et filosofisk plan, såsom "fakta", "sandhed", "viden"). Påstanden (i mine øjne indlysende) er, at disse typer af entiteter adskiller sig med hensyn til, hvorvidt og i hvilken forstand det giver mening af hævde, at de er kon-

struktioner. Platon vil benægte, at sande ideer er "konstruktioner", men den del af hans lære har kun få levende arvtagere. De fleste vil fx sige, at Newtons teori er konstrueret (af Newton). Hvad angår "objekter" vil mange, herunder Hacking, yderligere lægge et skel mellem materielle objekter (fx bjergarten dolomit eller partiklen quark) og sociale-psykiske objekter (fx "child abuse", et eksempel, Hacking selv undersøger), og hævde at kun sidstnævnte kan være (sociale) konstruktioner.

Striden drejer sig i høj grad om disse skel, men skønt de anfægtes af flere konstruktivister, hævder Hacking alligevel (s. 24), at når det kommer til stykket, er det meget svært at finde eksempler på "universelle konstruktivister", doktrinen at alt i verden er konstrueret, som nedstammer fra, "sproglig idealisme", doktrinen at kun det, der tales om, eksisterer, der igen nedstammer fra Berkeleys solipsisme, at kun det mentale eksisterer (en anden variant er "den epistemiske idealisme", at kun det der vides, eksisterer).

Belysende er hans diskussion af socialkonstruktivisme i naturvidenskaber og hans begreber om "interactive kinds" og "looping effects". SSK-konstruktivistiske analyser af naturvidenskaber har ført til ophedede diskussioner, der o. midten af 1990'erne kulminerede i "the science wars". Et af de barokke træk har været, at skønt SSK-konstruktivisme af mange er blevet opfattet som et sociologisk subfelt, savner

disse studier (fx som nævnt Latours) stort set sociologisk forankring, og er hidtil næsten ikke blevet diskuteret på sociologisk basis (metodemæssigt, teoretisk). Det er stort set udelukkende de filosofiske påstande, kontroverserne har handlet om. Det fremgår også af Hacking's rekonstruktion af diskussionerne, der identificerer tre "sticking points" (Hacking: 63-99): 1) kontingens (vs rationel forudbestemmelighed) med hensyn til videnskabers udvikling, 2) nominalisme (vs begrebsrealisme) og 3) forklaringen på stabilitet i, hvad der opfattes som videnskabelig viden (inddragelse af videnseksogene faktorer eller ej).

Bemærk først, at det altså udelukkende er de videnskabelige ideer, forestillinger mv., der konstrueres. Dette sammen med de angivne tre „sticking points“ gør nok Hacking's SSK-konstruktivisme mere udvandet og harmløs, end mange af dens tilhængere vil acceptere. Han bruger selv Latour som et eksempel, og jeg kender ikke Latours reaktion; men mon ikke han ærgrer sig over, at Hacking (s. 40) nonchalant og uden videre opmærksomhed går hen over hans stort anlagte angreb på sondringen mellem natur og kultur. Rigtigt er det imidlertid, at der findes eksempler på erklæret konstruktivisme, der reelt endog ikke er andet end begrebsnominalisme eller måske snarere anti-essensialisme. De illustrerer Bredsdorff's karakteristik (s. 30): "Der findes mange samfundsvidenskabelige

standpunkter, fremført med stor radikal nerve, hvis største problem synes at være at finde nogen at være uenige med".

Hackings begreber "interactive kinds" (klasser, klassifikatoriske begreber) og "looping effects" refererer til fænomener, der er specifikke for den sociale sfære, nemlig hvor begreber interagerer med de sociale processer, aktører mv., som de skal begribe. De fremkalder behagelige minder om velkendte fænomener i sociologien – Thomas-teoremet, labelling theory og stigmatisering (som Hacking selv refererer til), og selvfølgelig Schutz' begreber om typificeringer, og bringer for så vidt ikke så meget teoretisk nyt for dagen. Men de konkrete eksempler, de anvendes på – udviklingen af fænomenet "misbrug af børn" og diskussionen om biologisk vs. psykologisk – sociologisk forståelse af psykopatologier substantierer begreberne på en interessant og anskuelig måde. Andre kapitler i Hackings bog omhandler eksempler fra naturvidenskab og våbenteknologisk forskning.

På et centralt punkt er der imidlertid en væsentlig begrænsning hos Hacking, der udspringer af hans fokusering på "what"-spørgsmålet. Der er to mindst lige så vigtige spørgsmål, der dermed forbigås, men som begge trænger til grundig udred-

ning, set med sociologiske briller, nemlig "hvem?" og "hvordan?". Denne begrænsning er mindre udtalt hos Bredsdorff, der dækker samfundsteoretiske spørgsmål bredere; han skærer dog omvendt en hel del „socialkonstruktivismen“ fra gennem koblingen til diskursanalyser - der til gengæld får en kærlig behandling.

Selve anvendelse af verbet "konstruere" giver jo umiddelbart indtryk af, at der må være en (bevidst agerende?) konstruktør, og ofte fornemmer man da også ligefrem en naiv, emancipatorisk voluntarisme. Men det står lige så ofte i kontrast til poststrukturalistiske forestillinger om subjektopløsning, relativisme og (evt. „metodologisk“) antihumanisme. Altså: hvem eller hvad kan være konstruktører, og hvilke egenskaber tilskrives de (intentionalitet, rationalitet, viden, interesser, ...?). Og for det andet: hvad gør de, når de konstruerer? Navnlig SSK-studierne lider af næsten total mangel på begrebslighed i så henseende, fx ekspliciteret som handlingsteori, kommunikationsteori, systemteori eller på anden måde. I denne sammenhæng er det påfaldende, at jeg – selv efter ret ekstensive søgninger – ikke har kunnet finde eksempler på kritiske granskninger af SSK-studier ud fra sociologiske kriterier, det være sig teoretiske eller me-

todologiske.

Ingen af bøgerne kan siges at nå gennem hele spektret (fx er Luhmann-varianten kun lige berørt i Bredsdorffs bog, og slet ikke nævnt af Hacking), men det ville nok også være for meget for langt. Alt i alt må man sige, at de på hver deres stimulerende måde bidrager væsentligt til belysning ved at bringe positioner og tendenser sammen, som ikke hidtil har været bragt sammen, ved at sætte dem i større perspektiv, og ved i det mindste at påbegynde en systematisering og kritisk granskning. En nærliggende konklusion, som jeg selv har draget for længe siden (men som ingen af forfatterne dog selv drager) kunne være, at undlade at bruge betegnelsen "socialkonstruktivismen", undtagen med præcis specifikation, fordi den er blevet alt for udvandet og uklar. I stedet skulle man bruge mere specifikke betegnelser, og navnlig rette opmærksomheden mod specifikke teser og påstande. En anden konklusion er, at der forestår en vigtig opgave for sociologer, som har været forsømt, nemlig at granske og vurdere de mest lovende af disse teser og påstande med henblik på større grad af integration i sociologiske teorikomplekser.

Heine Andersen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Frank Høgholm
Pedersen:
Skatteaversion
– en retssociologisk
og skattepolitisk
analyse med
hovedvægten på
indkomstopgørelsen.
København,
Jurist- og Økonom-
forbundets Forlag,
2000 (297 s.)**

Det, der vil interessere sociologer i denne bog om *skatteaversion*, er nok først og fremmest Frank Høgholm Pedersens anvendelse af Habermas' teorier, hvorfra især benyttes de dele, der knytter sig til begreberne om system og livsverden. Viljen, eller manglen på samme, til at betale skat er desuden, set med samfundsforskeres briller, en temmelig kontant indikator på graden af tilslutning til det politiske system og til at bidrage til kollektive goder, ja man kunne måske endog nævne begrebet solidaritet.

Selvom det (s. 5) konstateres, at "hvorvidt aversion forefindes, er et empirisk spørgsmål", skal det dog med det samme siges, at der desværre ikke bringes ret mange og specielt ikke nye empiriske resultater i bogen. I det hele taget er empirisk viden om holdninger til at betale skat hos danskerne, dette et af de allermest skatteydende folkeslag i verden, tilsyneladende meget sparsom. Bogen er en juridisk ph.d.-afhandling (fra Aarhus Universitet 1999), og dele af den er da også overvejende skattejuridisk baserede redogørelser for begreber, defi-

nitioner og gældende regler vedrørende skatteforhold, indkomstbegreber og forskellige indkomstskattesystemer. Disse dele har jeg ikke forudsætninger for at vurdere, men de forekommer velskrevne og præcise.

Forfatterens hovedtese er imidlertid klart af sociologisk og psykologisk art, og bygger direkte på Habermas. Den kaldes "aversionstesens", og siger:

...at beskatningen af indkomst, der afskatteyderne opfattes som udsprunget af livsverdenen, ofte vil medføre skatteaversion, mens beskatning af indkomst, der er opnået på baggrund af ens systemhandlen, i langt højere grad bliver accepteret (s. 2).

Beskatning af indkomster med udspring i livsverdenen ses som udtryk for kolonisering, og det begrundes også af handlingens normative skattepolitiske overvejelser ud fra det normative princip, at skatteaversion bør minimeres, dog under afvejning i forhold til andre hensyn (ressourceallokering og fordeling), og at det (bla.) kan ske ved at undgå koloniserende indkomstbeskatning.

De dele af Habermas' teori, der anvendes (kapitel 3), er først og fremmest begreberne om system og livsverden og deres indbyrdes relationer, og hertil knyttede begreber om kommunikativ og strategisk handlen, samt koloniseringstesens. Desuden behandles teoriens syn på

rettens tvetydige status som styringsmedium og institution, retliggørelse, forskellen mellem legalitet og legitimitet og i tilknytning hertil diskursetikken – alt i alt en ganske vellykket fremstilling, i betragtning af, at der er afsat ca. 30 sider til det. Når man er vant til at læse Habermas – og måske især kommentarlitteraturen (såvel som så megen anden sociologisk teorilitteratur) – gribes man uvilkårligt af beundring for forfatterens dristighed til enkle, klare og kortfattede formuleringer, frem for skærmende omsvøb og tågeslor. I god Popperiansk ånd fremmer det muligheden for kritisk stillingtagen.

Antagelsen er altså, at regler om beskatning betyder retliggørelse, og at beskatning af visse indkomstformer dermed, på samme måde som retliggørelse på andre områder, fx det socialpolitiske eller vedr. familieforhold, kan virke koloniserende. Forbindelsen til Habermas' teori går endvidere via begrebet "emancipatorisk skatteevne" – "ønsket om menneskelig udfoldelse og frigørelse for undertrykkelse, herunder fra statens regler i det omfang, reglerne ødelægger forhold af værdi for borgerne". Skatteaversion skyldes således ikke (kun) egennytte, men (også, i hvert i et vist omfang) modvilje mod, at livsverdensbaserede sociale relationer (fx familiemæssige eller venskabsbaserede) retliggøres, og dermed omstilles til, eller i hvert fald i dominerende grad får indslag af strategisk handlen.

Tesen undersøges dernæst ved en analyse og diskussion af beskatning af forskellige indkomstformer, der kan opfattes som "livsverdensbaserede" med henblik på en afklaring af, om beskatningen kan siges at virke koloniserende (kap. 6). Gennemgangen er særdeles interessant, men også udfordrende, idet den indeholder – også ret håndfaste – forsøg på (empirisk og juridisk) operationalisering af kolonisering. Eksempler på indkomstformer, der gennemgås er (med illustrationer på livsverdenskolonisering som følge af beskatning i parentes): lejeværdi af egen bolig (pensionister kan blive tvunget til at sælge), sort arbejde (hvis loven ellers blev håndhævet, skulle mange vennetjenester deklareres og altså gøres op i penge), arv og gaver (ægte godgørenhed undergraves) og familieoverdragelse af virksomheder (bånd mellem virksomhed og familierelationer undergraves). Diskussionen ledsages af konkrete forslag til ændringer, der kunne reducere skatteaversionen.

Det havde selvsagt været en meget stor gevinst, hvis disse deduktivt prægede overvejelser kunne have været understøttet af flere empiriske undersøgelsesresultater; man må håbe, at de kommer i fremtiden. Hvad det teoretiske angår, har jeg tre kritiske bemærkninger, der alle vedrører anvendelsen af Habermas' teori.

Den første drejer sig om anvendelsen af den centrale, men også vanskelige og uldne sondring mellem system

og livsverden. Der findes (også hos Habermas) i hvert tre måder at opfatte den på: 1) empirisk, dvs. som betegnelse for afgrænselige områder i det sociale liv; her får begrebet livsverden nogenlunde samme ekstension som et post-gramsciansk begreb om "det civile samfund": en residualsektor uden for eller ved siden af marked og stat, 2) teoretisk-analytisk til begrebsliggørelse af aspekter ved det sociale liv: er det (overvejende) organiseret på basis af styringsmedier (penge og magt) eller kommunikativt. 3) metodologisk: et hermeneutisk-meningstydende deltagerorienteret perspektiv kontra et systemisk og funktionalitetsorienteret tilskuerperspektiv. (Dertil kommer i øvrigt en fjerde måde, helt misvisende, men ofte brugt i mere sløse fremstillinger: en normativ, hvor livsverden er "det gode, retfærdige og solidariske" og system er "det onde, effektivitetsstyrede og egoistiske"). De tre første måder er nok forbundne, men slet ikke sammenfaldende, og jeg mener faktisk, det ville være gavnligt at finde tre forskellige sæt termer (ud fra den første måde, den empiriske, kunne man fx erstatte livsverden med "det civile samfund"). Habermas har fra starten ikke været tilstrækkelig opmærksom på forskellene, men de er blevet tydeliggjort med de efterfølgende diskussioner. Jeg mener, man kan se alle de tre betydninger på spil i bogen, og jeg tror, at en eksplicit inddragelse af disse senere afklaringer kunne have bidra-

get til at skærpe udredningerne.

Den anden drejer sig om anvendelsen af koloniseringsbegrebet. Der er her tale om et åbenlyst normativt begreb, og Habermas understreger jo også i mange sammenhænge, at der ikke findes "objektiven Sollwerten", men at sådanne må afklares i fælles, offentlig dialog. Det drejer sig bla. om at skelne mellem traditionsbaserede, "ikke-legitim" adgang til gratis goder (fx embedsbolig eller lign. privilegier) og legitime forventninger om sådanne (fx tryghed og omsorg inden for familien). Det forekommer mig, at forfatteren – skønt meget åben og reflekterende – alligevel på steder henfalder til en slags ekspertobjektivism. Et eksempel er drøftelsen af skattereglernes mulige kolonisering i forbindelse med generationsskifte i virksomheder. Bla. med henvisning til Højrup's livsformanalyse siges det, at for mange (mindre) selvstændige er virksomheden en del af livsverden og muligheden for "at virksomheden kan videreføres af næste generation, er et væsentligt aspekt i de selvstændiges livsform". Uden lempelige beskatningsregler "vil det for mange i småborgerskabet ikke være muligt at videreføre virksomheden. Beskatningen vil dermed blive koloniserende". Anderledes er det for storborgerskabet, siges det, ikke fordi det er mere velhavende, men fordi det antages at have et andet, mere instrumentelt og ikke livsverdensrelateret forhold til deres ejendom (s. 255). Mine

betæneligheder skyldes ikke så meget bekymring for netop storborgerskabet (det har jo også været storborgerskabet snarere end skattelovene, der har ædt småborgerskabet), som det uholdbare i at fastlægge en sådan sondring ud fra en tilskuer- og ekspertposition. Om den småborgerlige livsform med dens kobling mellem bedrift og familieband skal værnes af skattelovgivningen, eller om "frakoblingen mellem system og livsverden" skal slå igennem også her, er et etisk-politisk spørgsmål, der i en offentlig debat må afvejes over for andre hensyn. Beskatning af arv er et andet eksempel: skal der tages hensyn til at undgå kolonisering af familierelationer, eller skal arv beskattes som gaver eller evt. analogt med lotteri-gevinster?

Den tredje handler om anvendelsen af diskursetikken og i forbindelse hermed den (næsten) fraværende diskussion af forholdet mellem etik, moral og ret. Min anke er, at uanset den udmærkede redegørelse (kap. 3) anvender forfatteren i praksis diskursetikken i en for bred og udflydende betydning, og belaster den som følge heraf også med en for omfattende opgave, som den ikke er beregnet til at bære, og heller ikke

kan bære. Som det nævnes flere steder, er skattepolitikken præget af, at utroligt mange hensyn og målsætninger indgår: skatteevne, fordelingsmæssige hensyn, ønsker om adfærdsregulering, administrativ effektivitet osv. Over for det, ser det ud til, at forfatteren vil sætte diskursetikken som en slags overordnet instans, som det (eneste), der kan give love (herunder skattelove) legitimitet. Ligeledes ser det ud som om, forfatteren opfatter diskursetikken som grundlaget for bestemmelse af kolonisering.

Dermed synes han dog at overse for det første, at diskursetik (som rettelig skulle have heddet "diskursmoral" for at være tro mod i hvert fald en vis form for indarbejdet sprogbrug) kun handler om retfærdighed, og hverken fx "det gode liv", eller de ægte menneskelige relationer, som klart kan trues af retliggørelse (såvel som af kommerialisering) eller "det funktionelle", som der også må tages hensyn til. Det skadelige ved kolonisering er ikke (altid og kun), at den er *uretfærdig*, men at den kan give tab af mening, solidaritet og personlig identitet. Det andet principielle aspekt vedrører *rettens legitimitet*, hvor moralprincipper (diskurs-

etisk efterprøvede) iflg. Habermas kun er en type blandt flere, der kan indgå (andre er etiske, pragmatiske og internt juridiske og interesseafvejninger). Habermas har jo gjort det meget klart, at de enkelte love, vedtaget ved flertalsafgørelser, hverken kan eller skal begrundes direkte i moral, der efterprøves i en konsensusorienteret og i princippet aldrig afsluttet dialog. Forfatteren omtaler godt nok lighed (vertikal og horisontal) som sidestillet (retfærdigheds-) hensyn ved siden af hensynet til "den emancipatoriske skatteevne", men det forekommer mig, at der er et meget væsentligt behov for en større, selvstændig, normativt orienteret diskussion af, hvilken rolle forskellige retfærdighedsprincipper og hensyn til livsformsbaserede værdier skal spille på forskellige områder.

Bogen giver – uanset disse kritiske bemærkninger – på en klar og spændende måde en konkret smagsprøve på diskussioner af disse meget vigtige spørgsmål, et område, hvor retsvidenskab, sociologi og moralfilosofi mødes.

Heine Andersen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet